

ДАВНІ КАМ'ЯНІ ХРЕСТИ НА ПОЛІССІ

Боже слово про хреста тим, що гинуть, - то глупота, а для нас, що спасаємось, - Сила Божа.

Перше послання св. апостола Павла до коринтян 1.18.

З появою перших християн на нашій землі хрест, як і для всіх вірних світу, був символом віри, надії, любові і присутній від народження людини, а по смерті могилу довершував хрест-символ - спасіння і воскресіння.

Вже в IX ст. присутність хреста на Волині очевидна, зокрема серед розкопаних археологами поховань, проте вони, на жаль, робили односторонні висновки: похований християнин, хоч, насправді, це вже були перші християнські поховання, тобто чин похорону здійснював священник, а з того вони, щоб не суперечити комуністичній владі, не могли зробити далекойдучі висновки: церква вже тоді існувала як організація з вірними та ієрархією.

З X ст. таких археологічних знахідок значно більше, особливо на Західній Волині, і не лише в домовинах небіжчиків, а й надмогильних хрестів - зовнішнього символу християнського поховання. На південній і центральній Волині наявні кам'яні хрести, в той час, як на Поліссі, багатому на ліси, наявні і в ту добу дерев'яні хрести, і їх перевагу над кам'яними спостерігаємо до кінця XIX ст. Дерев'яні хрести - недовговічні, на відміну від кам'яних свідків християнського життя. Найдавніші збереглися з XVII - XVIII ст. і то лише в храмах Божих як на престольні, за престольні, на порослі та інші та майже цілком

ників, були місцевого походження.

Всі хрести тесані з сірого граніту, в переважній більшості з трикутними раменами, названими в народі - козацькими.

На превеликий жаль, написи на них відсутні, і ми можемо лише здогадуватися, що спочили під ними за свого життя відрізнялися соціальним, майновим становищем від решти спочилих тут селян, на могилах яких стоять дерев'яні, як правило, дубові хрести.

На Ковельському Поліссі були кам'яні надмогильні хрести на кладовищах, при церквах і в інших селах, містечках, однак їх скрізь разом з дерев'яними хрестами - фігурами знищила московська червона атеїстична чужа окупаційна влада в 60-80-х р. XX ст.

Автор дослідження проводив

Кам'яні хрести с.Тростянець

наукові пошуки в 90-х рр. XX ст. кам'яних хрестів на глибокому Поліссі - Берестейщині, Пінщині, Турівщині і виявив лише один вцілілий хрест XV-XVI ст., тесаний з каменю на кладовищі в с. Вільча біля м.

м'яні хрести від двох попередніх святинь порозбивали місцеві комуністи, а їх рештки поклали до фундаменту сучасної церкви

С.Тростянець. Церква св.Михайла, 1752 рік.

них пам'яток надмогильного походження і є справжніми мистецькими скарбами доби раннього середньовіччя, вони

- твори місцевої школи каменотесного церковного ремесла, яке тут широко розвивалося. Судячи з великої кількості знищених тут московськими більшовиками у 60-80-х роках храмів та спалення місцевого храму, біля якого зберігалося їх кілька десятків різних часових епох, мистецтво виготовлення передавалося від покоління до покоління.

Також збережені кам'яні хрести в навколишніх селах: Переброди, Блажове, Старе Село, Березове, Познань, Кам'яне та інших можуть належати місцевій школі каменотесів.

В недалекому від Глинного с. Кам'яне збереглося чотири кам'яні з XV - XVI ст. кам'яні хрести, один в селі, решта в

рив каменотесів.

В с. Немовичі давній кам'яний хрест на роздоріжжі символізує захист його мешканців від зла і нещастя, як і в с. Томашгород (Сехи) біля церкви кам'яний пам'ятний хрест означає безсмертя людської душі, вічність життя на небі тих, хто своє земне віддав за віру Христову.

Дуже давні XIV- XVI ст. кам'яні хрести збережені біля храму Різдва Пресвятої Богородиці, 1760 р. в с. Ремчиці колишнього Луцького повіту. Ці кам'яні хрести є настільки давні, що і час, і природне середовище змінили їх первісний вигляд. Один з них масивний, із завуженим верхом, за переказами старожилів, поставлений в пам'ять по майстру, який лагодив покрівлю церкви, впав і розбився. Насправді ж, висота церкви не така велика, щоб могла загинути людина. Ці хрести, на думку автора дослідження, не є символічними, а пам'ятними.

У сусідньому давньому містечку Бережниця колишнього Луцького повіту до 70-х років XX ст. знаходилася ціла низка кам'яних хрестів - виробів місцевих майстрів каменотесів, їх творами були завершені численні могили не лише тут, а й навколишніх сел. В часи червоного московського вандалізму ці безцінні мистецькі пам'ятки зникли з історичної карти містечка над Горинню.

Нещодавно оглянуті автором кам'яні хрести біля храму св. Михайла, 1752 р., в с. Тростянець на Костопільщині відкрили ще одну не відому досі сторінку цих предметів сакрального мистецтва історичної Волині. Двоє з них без сумніву з княжої по-

біля храмів Божих. Переважно вони стали жертвою часу і природного середовища, решта впали в добу московсько-атеїстичної чуми 60-80-х років ХХ ст., тоді по селах йшло масове нищення дерев'яних хрестів-фігур, часто унікальних. Однак і на середньому й глибокому Поліссі автор віднайшов цілу низку надмогильних кам'яних хрестів, зокрема, на Ковельському, Рівненському та Овруцькому Поліссі, сліди назавжди зниклих на Берестейщині, Пинщині, Турівщині. Однак для тих, хто вивчатиме ці предмети сакрального мистецтва, залишатиметься через відсутність документальних та історичних джерел невідоме їх походження.

Чи ці кам'яні хрести були виготовлені місцевими майстрами каменотесами з наявного каменю, а чи його доставляли з південної Волині? Можливо, на середнє і глибоке Полісся, на поховання високих державних і церковних діячів кам'яні хрести виготовляли на півдні історичної Волині і водними, пізніше гужовими шляхами доставляли на північ до місць призначення.

Якщо ж місцеві майстри каменотеси виготовляли кам'яні хрести з місцевого каменю, то їм вже в XI-XVII ст. були відомі місця покладів різних порід граніту, інших видів каменю, і вже тоді, у середньовічч, відбувався первісний його видобуток і обробка.

В селі Сераховичі Ковельського повіту автор оглядав давні кам'яні хрести XVI-XVII ст. на старій частині місцевого кладовища, де поруч з дерев'яними на могилах небіжчиків є ціла низка оригінальних кам'яних хрестів, які, на думку дослід-

надмогильних, прямокутні рамена, злегка заокруглений верх, посередині його викарбований хрест, немає жодних написів, його первісну висоту над землею визначити неможливо, бо він вгруз майже по самі рамена в землю.

Мої спроби відшукати давні кам'яні хрести на місці чернечого кладовища колишнього відомого Куп'ятицького монастиря Введення Пресвятої Богородиці, 1629 р. в с. Куп'ятичі, що за 7 км на схід від м. Пінська, не увінчалися успіхом, не вдалося побачити й їх уламків. Тут давні кам'яні хрести були побиті червоними вандалами в 60-80-рр. ХХ ст., знищені разом з могилами ченців, вони не залишили в спокої і тлінних останків мертвих.

Найбільш оригінальні давні кам'яні хрести глибокого Полісся частково збережені в селах колишнього Мозирського повіту Гомельської губернії - це с. Глинне, с. Березове, с. Старе Село, нині Рокитнівського району на Рівненщині, с. Томашгород (Сехи), с. Маренин Рівненського, с. Ремчиці Луцького повіту та інші.

На особливу увагу заслуговує кам'яний хрест за вівтарем церкви Різдва Пресвятої Богородиці, 1989 р. в с. Глинне. Він залишився з іншими вже не існуючими давніми кам'яними хрестами від попередніх храмів. Дерев'яна церква Св. Миколая ХІІІ ст. була тут розібрана на початку ХVІІІ ст. і на місці вівтаря поставлено величавий кам'яний хрест. Поруч збудовано дерев'яний храм Св. Миколая, 1716 р., який спалили комуністи у 1982 році. Згоріли безцінні образи, інші церковні речі, забрано давні дзвони, ка-

XVI ст. на місці церкви під м. Крем'янцем. Вцілілий давній кам'яний хрест XVI ст. за вівтарем церкви Різдва Пресвятої Богородиці, 1989 р. з прямими раменами, посередині різьблені хрести на всіх його кінцівках. Нині важко визначити його призначення: пам'ятний, надмогильний, можливо, перенесений на церковище з іншої місцевості. Його слід віднести до найбільш досконалих кам'яних хрестів того часового поясу, збережених на Поліссі. Якщо його майстер, як і інших поруйнованих атеїстами давніх кам'яних хрестів, був місцевим, то можемо без сумнівів стверджувати, що с. Глинне на річці Ствига в ХІІІ - ХVІ ст. залишалося важливим осередком обробки каменю. Вагомим доказом підтвердження цієї думки є збережені три давні кам'яні хрести біля с. Глинне поруч роздоріжжя сіл Березове-Познань. Ці хрести є дуже давні і, на думку автора, належать до ХІІ - ХІІІ ст. Місцеві перекази пов'язують їх з татарським мордуванням місцевих українців, але їх розташування на поверхні більше нагадує надмогильне кладовище, ніж хрести на братських чи символічних могилах.

Ці три кам'яні хрести мають прямокутні рамена, товщина яких сягає до 20 см, і хоч їх не пошкодував час, однак нині можна переконливо стверджувати, що всі вони - роботи одного і того ж висококваліфікованого майстра каменотеса - належать до того ж самого часового поясу, виготовлені з однакового каменю. Збережені давні кам'яні хрести в с. Глинне Рокитнівського району та в його околицях належать до цін-

ному; місцеві жителі цим без сумніву надмогильного походження пам'яткам приписують поховання помордованих татарами місцевих селян і священника, який заступився за своїх вірних.

У с. Березове, в колишньому урочищі Церковище, назва якого походить від розташування тут дерев'яної церкви в середньовіччі, а можливо, й монастиря-скита, який знаходився на пагорбі серед боліт; місце вівтаря колишньої святині відмічено кам'яним хрестом, який і нині знаходиться біля селянського будинку. Верхня частина хреста має заокруглену заглибину, посередині викарбовано двораменний хрест, який до 1569 року - часу Люблінської унії - був зображений на монетах, печатках князів, шляхти, державних установ, гербі історичної Волині.

Отож викарбований двораменний хрест посередині кам'яного хреста в урочищі Церковище дає нам підставу вважати, що його поставлено задовго до вищезазначеної дати.

Маємо наголосити, що єдиний двораменний хрест, який зображений на гербах, печатках, монетах історичної Волині, в мистецькому вигляді зберігся на могилі засновника монастиря Різдва Пресвятої Богородиці, 1566 р. в Новому Загоріві Петра Богдановича Загоровського, який був похований біля святої обителі.

Давні кам'яні хрести, особливо цінні з погляду мистецтва, знаходилися в с. Кураш біля церкви Преображення Господнього, поч. ХVІ ст. на місці печерного монастиря на Кураських горах, тонкої мистецької роботи давніх місцевих майст-

би, найбільш датованих 1702 роком. Його перенесено з недалекого поля до прицерковного цвинтаря. Всі троє дуже деформовані часом і людською байдужістю. За переказами людей, які живуть в селі, навколо церкви, збудованої на старому городищі, було багато давніх кам'яних хрестів, якась частина їх з невеликими раменами пішла в землю, інші також були назавжди втрачені.

Не можна оминати пам'ятного хреста в селі Маренин над річкою Случ, адже вже в 1579 році згадується чоловічий монастир в ім'я Преображення Господнього, сліди якого загубилися в ХVІІ ст.

На місці, де стояла тут свята обитель Божа, в ХVІІ ст. з'явився пам'ятний кам'яний хрест, якого в 60-х роках місцеві комуністи, розорюючи під колгоспні поля саме монастирище, монастирське кладовище, викинули його на берег Случа. Лише завдяки вірним святиню не знищили, перенесли і поставили на північних земляних валах, якими була обнесена ця свята обитель Божа.

Хрест висотою до 1,4 м з прямокутними раменами, строго класичної форми виготовили з прислучанського каменю місцеві майстри каменотеси. Подібних кам'яних хрестів того часового поясу було багато в тому регіоні Прислуччя.

Збережені давні кам'яні хрести Полісся залишаються не лише непогасними символами святого українського православія, а й важливими його пам'ятками, які належать до нашої безцінної духовної спадщини.

*Володимир РОЖКО,
історик-архівіст.*